

NORDISKA MUSEET

FATABUREN 1987

Den kultiverade naturen

Den kultiverade naturen

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1987

FATABUREN 1987

ISBN 91-7108-279-4

ISSN 0348-971-X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Anders Sandström.

Redaktionssekreterare Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om ej annat anges.

Summaries translated into English by Roger Tanner.

Grafisk form Bo Berndal, BIGG.

Omslagsbilden från Skansen foto Arne Biörnstad.

Risbergs Tryckeri AB, Uddevalla 1988.

Att fånga bilden av landskapet

Åsa Thorbech, fil.
kand. och intendent
vid Nordiska mu-
seet.

Carl Fries är känd för sina skildringar av det svenska kultur-landskapet och på senare år även av medelhavsländernas landskapsbild. Med en sällsynt konsekvens har han alltifrån gymnasietiden till hög ålderdom tecknat bilden av landskapet, dess växtlighet och djurliv och människans roll i utformningen av marken. Han har kallats en "vår tids Liné", "markernas apostel", "kamerans John Bauer" för att nämna några träffande omdömen. Att närma sig en sådan människa är svårt. Mycket är sagt och framför allt har han själv i sina böcker visat den bestående livsgärningen. Into desto mindre är det frestande att försöka komma bakom verket, se människan bakom och söka hans motiv, drivkraften som fick honom att viga sitt liv åt landskapet.

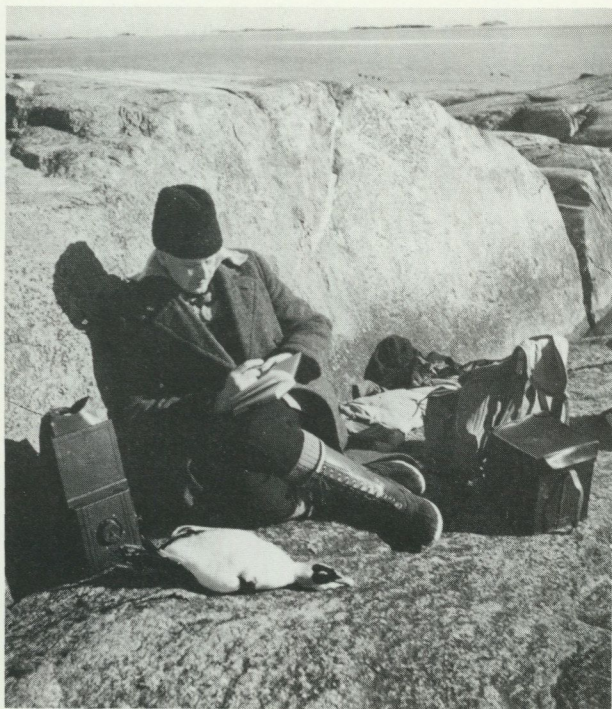
Jag har för denna uppsats gått igenom delar av Carl Fries' arkiv i Uppsala Universitetsbibliotek. Hans efterlämnade papper fyller inte mindre än 111 volymer, därtill kommer plåtar och negativ. Av särskilt intresse för mig har dagböckerna, fotografierna och pressklippen varit.

De bokskogskrönte
backarna vid Haväng.
Foto C. Fries (Svensk
kust).

Tidiga år och intryck

Carl Fries föddes 1895 i Skedevi sn i Östergötland. Hans far, Joël Fries var präst, vilket bl.a. innebar många flyttningar. Familjen kom att i tur och ordning bo i Rejmyre i norra skogsdistriktet av Östergötland, i Örtomta på slätten, i Risinge i skogsbygden, Säby i Småland, Hov mitt på östgötslätten och slutligen flyttade hans föräldrar till Södra Vi i Småland. Till hans tidigaste minnen hör tydliga bilder av fåglar och fyrfotadjur i landskapet. Det var i Risinge där hans far var komminister. Fries har berättat om de gamla präktiga bondgårdarna med åkrar sluttande ner mot den lilla Ölstadsjön som närmast var att betrakta som en träsksjö p.g.a. att strandängarna förstörts i samband med ett misslyckat sänkningsförsök. Fågellivet vid sjön blev hans eldorado. I Risinge gick han också i småskolan. När familjen flyttat till Knu-tingarp i Säby fick familjen eget lantbruk och nästa boställe var nära sjön Tåkern i Hov.

I en intervju berättar Carl Fries att "vi kommo till Hov 1912... just på den tiden när Tå-

Carl Fries på en rast-plats i skärgården utanför Norrtälje, april 1933. Anteckningsbok och kameror är med. Foto V. Lundgren, STF:s arkiv.

kern var hotad till livet, och professor Lönnberg gick upp till Påboda och sade ett tungt vägande ord om sjöns bevarande. Drottning Victoria gjorde också en kraftig insats i den riktningen, och jag minns, hur gamle 90-åriga frih. Hermelin som varit en av de kraftigaste tillskyndarna till Tåkerns torrläggning, för min far förklarade: 'Drottningen har lagt sig i Tåkern, och det kallar di naturskydd'." (Sv. D. 5/9 1937.)

Under den här tiden gick Fries i skola i Linköping och började sedan studera i Stockholm och Uppsala men levde på och vid Tåkern under sommarloven praktiskt taget dag och natt un-

der 8 år. Naturintresset hade följt honom från tidigaste barnår, något som säkert uppmuntrades av hans far som var en stor naturvän.

Vid Tåkern fick han bekanta sig med nya fåglar men han har berättat hur svårt det var att tolka allt det nya, att tillfredsställa behovet av att ordna vad man såg. Han fick cykla till en granne som hade Jägerskiöld och Kolt-hoffs "Nordens fåglar". I hemmet fanns Regulus' fågelkåserier, men för att beskriva allt i Tåkern räckte den inte. Så kom Bengt Bergs Tåkern-bok illustrerad med fotografier och man kan bara föreställa sig hur viktig den blev för Fries.

Också Selma Lagerlöfs Nils Holgersson från 1906–07 innehöll ett avsnitt om Tåkern som Fries långt senare behandlat i en artikel.

Efter en kortare sejour vid Handelshögskolan i Stockholm där han bl.a. knöt en viktig kontakt för framtiden, Gunnar Andersson, började Fries på dennes inrådan våren 1916 studera naturvetenskapliga ämnen i Uppsala. Gunnar Andersson var botanist, geograf och professor i ekonomisk geografi, därtill styrelsemedlem i Sv. turistföreningen.

Under Uppsalatiden gjordes regelbundna exkursioner ut i naturen på söndagarna. I brev hem till föräldrarna berättar han om studierna: "Under den närmaste tiden skall jag ägna mig åt att utarbeta en liten avhandling om Sveriges djurgeografi, som skall

föredragas den 31 mars på geografiska seminariet. Ämnet stod ej upptaget på listan över för seminariet föreslagna ämnen utan jag har själv hittat på det, emedan djurgeografi särskilt intresserar mig... nu blir det till att jobba och göra djurgeografiska kartor över Sverige. Det blir ett roligt arbete."

Vidare i brevet: "Jag har av en fil. kand. Grenholm här, naturvetare, fått goda råd ang. stu-

Gömsle i halvfärdigt skick i en Mälärvik använt för fotografering av en dopping. Foto C. Fries (Färder och fåglar).

dierna. De som valt min ämnesgrupp, börja i regel med botaniken, stoppa in geografin, där det passar sig, fortsätta så andra året med zoologien... samt ägna tredje året åt kemi o. pedagogik." (8/3 1916)

Studierna går mycket bra och han publicerar sig dels i "Fauna och flora", dels i dagstidningar, till en början i Östgöta Correspondenten och så småningom även i Uppsala Nya Tidning. Artiklarna handlar om fåglar och olika naturstycken, t.ex. "I Tåkerns sjömarker. Strandskogen i Hof" (ÖC 1917). I samma tidning finner vi 1917 en artikel rubricerad "En fara för fågel och fisk. Vassrotsupptagningen kan bli ödesdiger".

1920 skriver han en recension av Einar Malms "Blodets oro" (ÖC). Flera recensioner följer liksom resebrev från Norrland och från Italien.

1920 har han publicerat en uppsats om Store Mosse i Turistföreningens årsbok. Han gläder sig över de fina recensioner han fått för denna uppsats och han skriver hem att "reproduktionen av mina fotografier är lyckad".

Tidigare böcker, STF och Skansen

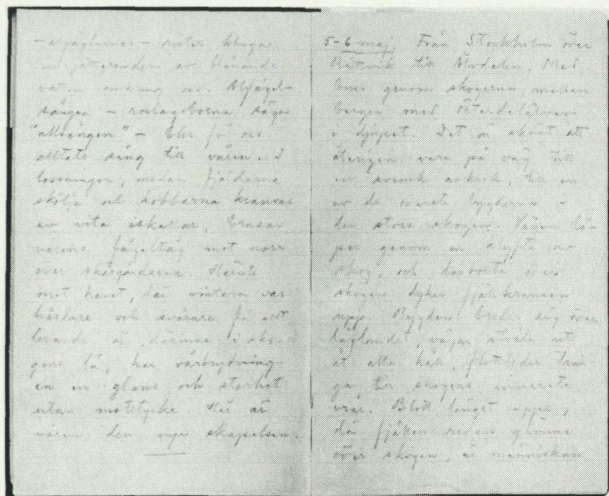
1925 blir han färdig med sin fil. mag. examen och samma år ger han ut "Färder och fåglar". Boken har 71 illustrationer efter fotografier av författaren och kommer på J. A. Lindblads förlag i Uppsala som annonserar den med följande omdöme "...stilen

är en diktares. Fotografierna står på höjden av vad vi ha sett i den vägen”.

I DN recenserar boken och just fotografierna uppmärksammas. ”Bl. a. ger han oss tydliga bevis på att den oskarpa och oroliga bakgrund på närbilder av fåglar som man finner exempelvis på Bengt Bergs fotografier ingalunda är så oundviklig som de flesta torde ha inbillat sig.” (18/12 1925.)

Boken består av kapitel med varierande ämnen, t.ex. ”Hur doppingen blev överlistad”, ”En dag vid Hjälstaviken” eller ”Lövängarna”. Fotografierna tillläts vara stora, många upptar helsidor och det är inte bara enstaka djur eller växter och naturutsnitt utan även landskapsbilder, ta som exempel Hjälstaviken nästan i flygperspektiv från Kvarnberget.

Dagbok från 1933.
Anteckningarna från
5–6 maj använda i
boken ”I skogen”
från 1934. Foto UBB.

Efter magisterexamen erbjöds han att inträda i STF:s årsskriftsredaktion av sin förre lärare Gunnar Andersson. Hans första uppgift var att skriva bildtexter till den nya utgåvan av STF:s Geografiska skolbilder, nu kallade ”Sverigebilder”, landskapsbilder tryckta i djuptryck. 1929 blev Fries redaktör för årsboken. Sedan 1915 behandlade varje årsbok ett landskap och från samma år hade man börjat sända ut fotografier för årsbokens räkning, dessförinnan hade fotografier i landsorten anlitats. På så sätt knöts t.ex. J. E. Thorin till Smålandsskriften 1916. Även andra kända fotografnamn som G. Heurlin, Oscar Halldin och Victor Lundgren förekom. Idén med en huvudfotograf fick redaktören Ezaline Boheman 1921 då C. G. Rosenberg gavs uppdraget att illustrera årsboken om Stockholm och kommande år sändes han till Hälsingland. Rosenberg stannade hos STF till början av 50-talet och även Carl Fries använde sig av hans tjänster som fotograf men fotograferade också gärna själv.

En annan betydelsefull person för Fries under denna tid var Anders Billow, konstnärlig rådgivare hos Nordisk Rotogravyr, konsthistoriker, tidigare amanuens på Nordiska museet och från slutet av 20-talet knuten till STF:s redaktion. Han genomförde 1932 en förnyelse av årsbokens typografi. Två år tidigare hade han ansvaret för den typografiska utformningen av Carl

"Vråkboet och mitt eget 'bo' i eken". Foto C. Fries (Färder och fåglar).

Fries' bok "I svenska marker". Hans layout gav bilden större utrymme, yttermarginalerna krympte och läsbarheten av både text och bild ökade väsentligt. Erik Nyblom skrev en entusiastisk recension av "I svenska marker": "Bildmaterialet utgör onekligen tyngdpunkten och kan utan minsta tvekan sägas vara det ståtligaste i sitt slag i något sam-

lat arbete framlagt för svensk publik." (DN 5/12 1930) Gustaf Näsström skrev: "Mera övertygande än mycket av den programmatiskt benhårda naturskyddspropagandan verkar denna bok, som i en ton av ödmjuk insikt och förståelse men utan sentimentalitet för de vilda varelsernas och den jungfruliga naturens talan." (Sv. Turistv. nr 11–12.)

Syftet med "I svenska marker" var att i bilder söka skildra ett antal svenska landskapsstycken och några drag ur deras växt- och djurliv.

Carl Fries' nästa bok, "I skogen" 1934 skildrar en landskaps-typ året igenom och han poängterar att det är inte sällsyntheterna han intresserar sig för utan marken så som alla möter den. Även denna bok har Anders Billows topografi.

De här böckerna innebar något nytt inom svensk naturskildring. Illustrationerna har fått ett innehåll som understryks av texten och som framhålls ytterligare av djuptycksbilden.

Fries var redaktör för STF:s årsbok t.o.m. 1937 då han utsågs till 1:e intendent vid Nordiska museet, Skansens naturhistoriska avdelning. Samarbetet med Rosenberg och Billow fortsatte dock sedan Fries lämnat redaktörstjänsten. 1939 publicerades ett stort urval bilder av Rosenberg i boken "Svenskar i dagens gärning" redigerad och formgiven av Billow och med bildtexter av Carl Fries.

Turistföreningens betydelse

när det gäller landskapsfotografering kan nog inte ifrågasättas. Redan 1893 utlystes en pristävling för fotografier. I utlysningen stod att det ligger "Turistföreningen synnerligen om hjärtat att i sin mån bidra till att utveckla och uppjobba fotograferingen af svenska landskap, svensk byggnadskonst samt af fornminnen, folklif och annat inom Sverige, som kan vara af intresse för turister."

Tävlingen 1898 gällde typiska landskaps- eller vegetationsbilder samt bilder ur djurvärlden. Man önskade sig hela serier så att dokumentationen blev så systematisk som möjligt. Tävlingen 1902 "afser att genom en samling vyer så fullständigt som möjligt belysa natur och lif inom ett af den täflande närmare studerad enhetligt område af landet." Här fanns inte mindre än ett formulerat dokumentärfotografiskt handlingsprogram.

Som redaktör under många år för landskapsserien spelade Fries en stor roll för den fortsatta landskapsskildringen i Sverige. Från sin plats som intendent vid Skansen kunde han därefter till 1953 då han pensionerades sprida kunskap om växt- och djurliv i landskapet.

Senare böcker

Carl Fries' omfattande produktion under kommande år beskriver dels det svenska landskapet med dess djur och växter, dels det europeiska landskapet och dess historia. Jag vill i detta av-

snitt bara summariskt nämna de böcker från senare år som innehåller skildringar av det svenska landskapet och återkommer längre fram om budskapet i böckerna.

"Vi och vår natur" 1935 är en samling föredrag hållna i radio. I den kommer många av naturskyddsrörelsens bärande tankar till uttryck. Carl Fries bidrar med två kapitel – "Fornidslandskapet i nutiden" och "Det personliga naturskyddet". Bland övriga föredrag märks Mårten Sjöbecks "Människans förhållande till den naturliga växtligheten".

"Julitabygden" behandlas i Fataburen 1943. Bl.a. för Fries där en diskussion om fortsatt hävd av Tockenön. Han tar upp innebörden i lagtexten om nationalparker där det t.ex. står att det är förbud mot att verkställa odling eller hålla kreatur på bete, något som i högsta grad stred mot bevarandet av en landskapsbild formad av människor och djur. Arthur Bäckström som donerat Julita gård till Nordiska museet hade i testamente önskat att ön avsattes som nationalpark, bestämmelser som i enlighet med ett riktigt bevarande av ön kunde upphävas.

Med "Svensk kust" 1944 kommer färgbilden, något som han inspirerats till av fotografen Gustaf W:son Cronquist. (U. Fries.) "Svensk kust" handlar både om natur och arbetsliv vid kusten.

Fataburen 1948 innehåller ett kapitel om "Stenbrohult, strövtåg i markens historia". Det är

I gammal bokskog, där träden stå glest, så att solljuset når ned till marken, växer gärna den vitblommiga ramslöken. Foto C. Fries (I svenska marker).

Maden, den forna
slåttermarken innan-
för vassarna. Tåkern.
Foto C. Fries.

Linnés hembygd som skildras och Fries konstaterar att barrskogen nu tränger in där Linné såg ängen och lövträden. ”Uppgivandet av ängskulturen betyder en förmörkelse av hela landskapsbilden.”

För skolorna utgavs under åren 1950–52 ”Svensk natur från hav till fjäll” del 1–2. I Perspektiv kan man läsa att ”Carl Fries är jämte Sten Selander en av de främsta uttolkarna och propagandisterna för de nya forskningsresultat om samspelet mellan natur

och kultur, för vilka främst Mårten Sjöbeck brutit väg” (nr 6/52). I inledningen till boken varnar Fries för kortsynhet och vinningslystnad på bekostnad av marken, landskapsbilden.

”Svensk bygd – odlarens verk i vår natur” 1957–58 vill belysa odlingens landskap i olika delar av landet genom att välja ut några karaktäristiska områden. Boken är liksom Fries’ tidigare böcker illustrerad med hans egna fotografier. Överallt ställs man

inför pågående eller till synes avslutade förändringar av "naturlandskapet". "En systematisk utdikning av odlingsjord och skogsmark, en överföring i stor skala av äng till öppen åker, en radikal omrangering av det rinnande vattnet, en lika radikal omgruppering av bebyggelsen har lagt nya drag till en ständigt förnyad bild. Landskapet vet ej av något stillestånd."

Under 60-talet sammanförde och utökade Carl Fries det material han under årens lopp samlat och delvis publicerat i en serie Sverige-böcker: "Den svenska södern" (1963), "De stora öarna i Östersjön" (1964), "Gammalsverige" (1965), "Mot väster- och österhav" (1966), "Skogsland och fjäll" (1967). Sverigeböckerna är rikt illustrerade med till

största delen författarens egna fotografier. På 70-talet utkommer flera böcker med Medelhavsländerna som motiv. I dessa äldre kulturer kan man lättare se konsekvenserna av den mänskliga odlingens historia.

1977 publicerade Fries en memoarbok "Hem till jorden, minne och återkomst" där han beskriver en upptäcktsfärd till sina barndoms platser framför allt i Östergötland och inte långt före sin död utgav han tillsammans med sonen Jöran "Flyktig jord" (1981). Boken handlar om markförstörelsens historia fram till nutiden. Det är en bok att dra dyrköpt lärdom av, exempel från olika håll av världen visar vad som kan hända marken som missbrukas.

I madens gömslen,
där änder och vadar-
fåglar har sina vägar
mellan tuvorna.
Träskvegetation i
Tomtasjön, Uppland.
Foto C. Fries (Svensk
bygd).

I Alvena lindaränge, som ägs av Svenska naturskyddsföreningen och sköts på gammalt, riktigt sätt, kan man ännu få vara med om "fagningen" på våren, då löv och kvistar räfsas ihop för att brännas. Foto C. Fries (Svensk bygd).

Böckernas tillkomst

"Varifrån får du din oförklarliga förmåga att tolka naturen", frågar Vilhelm Moberg i ett brev till Carl Fries (27/11 1935). Kan-ske kunde man svara med några ord ur inledningen till "Djurhistorier" vilken Fries redigerade 1955: "Den som ärligt anstränger sig att beskriva något, göra det tydligt för syn och hörsel, känsel, lukt- och smaksinne, får i allmänhet sin rejäla belöning: läsaren är med och har roligt." Visst är läsaren med: "Och så som du kan skildra natur – det är lika härligt som att gå omkring i naturen på egna ben" skriver Astrid Lindgren (brev 1981).

I Fries böcker är text och bild lika viktiga. Bilden vittnar om det sagda och ordet uttolkar bilden av landskapet. Det visuella, det sinnliga liksom närbilder i kombination med stora perspektiv i tid och rum är måhända en del av förklaringen till den uppskattning böckerna fick. Jag vill exemplifiera hans sätt att skriva med ett utsnitt ur dagboken:

"Till Dalby på morgonen. Dalby backe ger en Skånebild, som stannar i minnet. Här ligger det rika landet mil efter mil, ut mot sundet och Östersjön. Betorna står i noggrann rättning, rågen blommar, vetet går i ax, vallarna står mörkgröna. Ännu löpa pilvallar mellan ägorna, ännu lysa vita, låga korsvirkeslängor under almarna. Allt land, som överblickas i söder och väster, ligger under kulturens ordning sedan årtusenden... Ingen saga förtäl-

jer om hur detta land såg ut, när de första människorna funno det. Ofantliga skogar av ädla lövträd böljade väl då från åsarna ut över slätten. Dalby hage häruppe på åsens krön är sannolikt en rest av dessa skogar. Med sina jättelika almar, ekar och askar, som över-skugga snåren, ger den oss en bild av stenålderns sydsvenska urskogar." (8/6 1930.)

Anteckningar

I Fries' arkiv finns en samling dagböcker förda mellan åren 1915 och 1977. I böckerna nedtecknar han naturiakttagelser. Den första kallar han "Dagboks-anteckningar från naturen", de därpå följande "Fågelnöter", men det kan också röra sig om en resa eller de kan helt enkelt vara försedda endast med årtal inledningsvis.

Böckerna är relativt små och han förde dem alltid med sig, gjorde anteckningarna på platsen eller möjligen på kvällen. Han beskriver ofta situationer, möten med människor, fragment av samtal, bostädernas utseende, byggande av "gömslen" när han vill studera djur och det händer att han ganska ingående skildrar olika näringar t.ex. jakt och fiske. När man läser anteckningsböckerna slås man av de välformulerade meningarna, nedskrivna för det mesta utan tvekan eller omskrivningar. Ofta tycker man sig känna igen det skrivna och mycket riktigt använder han sig av anteckningarna i ursprunglig form i böckerna.

”Fries misstror metoden att vänta och smälta intrycken. Misster de då inte sin levande doft och skälvnig? Begynner man inte efterrationalisera och konstruera ifall man dröjer med att teckna ner sin upplevelse? Det gäller ju att leva, verkligen leva i landskapet.” (Röster i Radio nr 40/1964.)

Nordisk Rotogravyr gav 1943 ut en skrift med titeln ”*I skogen* är skriven i skogen. Ur min skogsdagbok”. Där framgår att Anders Billow ringer upp och frågar hur en bok kommer till.

– ”Käre vän, säger jag, mitt arbete är det minsta möjliga. Jag för dagbok därute i markerna och tar emellanåt några bilder. Resten kommer an på dig... vid skrivbordet är skrivandet ett elände men på en stubbe i skogen ett nöje. Ur den långa raden av anteckningsböcker från många lyckliga år i svenska marker kan jag ta fram dagboken för maj och juni 1933, ett av de år som ligger bakom ”*I skogen*” utgiven 1934. Alltså: 5–6 maj...”

Så kommer direkt citat ur anteckningsboken. ”Så fortlöpa anteckningarna dag för dag, vecka efter vecka. De äro tillkomna mitt under händelsernas gång, vid elden på lägerplatsen, i gömslet vid ett fågelbo, i skogskojan efter en natt därute. Vad som sedan skett är egentligen bara ett urval och en gruppering eller sammanslutning av olika episoder... läsaren skall finna en del av de brottstycken ur dagboken, som här meddelats, så gott som

oförändrade på bokens sidor...”

Att texten och naturskildringen betyder mycket för honom framgår klart av ett brev hem till föräldrarna 1919. Han nämner några avsnitt om Omberg som ”tyckas mig vara landskapsskildring av äkta skönhet, där jag nått något av det jag strävar efter i en kanske löjlig ungdristighet, att ställa gudomen för människorna...” Det här avsnittet var uttryckligen i brevet tänkt som ett förtroende endast för föräldrarna.

Fotografier

Vi har tidigare sett vilken stor betydelse Bengt Bergs bok om Tåkern hade för Fries. Bengt Berg både fotograferade och skrev. När han 1922 gav ut sin bok ”Med tranorna till Afrika” recenserades den av Fries under rubriken ”Kamerajakt”. Fries skriver: ”Framtidens jakt skall allt mer bli jakten med kameran, säger Paul Rosenius, vår förste kamerajägare. Den, som själv prövat detta det ädlaste och på sätt och vis mest fordrande av alla jaksätt, vet att det äger en tjusning och en spänning, som oändligt övergår den blodiga jaktens. Bengt Berg skriver: ’Jag är viss om att allt flera människor i vår tid skola känna och vilja förstå detta, vilken charm det kan ligga uti att med små medel, tålmod och gärna lite list, bereda sig hemligt tillträde till de slutna familjekretsar i naturen, från vilka vi människor genom många släkleds ogärningar blivit utstötta...’

Ny jord stiger ur havet, och boskapsbonden är från början med i spelet: man ser hur botten inmutas redan före sin förvandling till fastmark och äng; det sker med stengården som lägges ut mellan ägölotterna. Foto C. Fries (Den svenska södern).

Livet viker undan där människan går fram genom markerna. Fåglarna fly. Sången tystnar i hennes närhet. Men att känna livsböljan slå samman över en, det är kamerajaktens quinta essentia." (UNT 19/12 1922.)

Paul Rosenius gav 1912 ut en bok med titeln "Min jakt med kamera".

Om fågelstudierna som upptog all tid sedan familjen flyttat till Hov skriver han i sin memoarbok "Hem till jorden" och berättar där hur han upptäckte kärhöken och hans bo. "Någon kamera som dugde till sådant, hade jag naturligtvis inte, men en mångkunnig målarmästare i Hov lånade mig sin jättelika trälåda med bälge som på ett handklaver och med denna dyrgrip i ekan återvände jag till kärhöksboet och tog bilder av de fem äggen."

I dagboken beskriver han ett annat tillfälle när han är ute för att fotografera fåglar i Hov: "Rodde till Furåsvassen och stackade in ekan i vassen vid ett klarvatten. Där stod jag sedan i aktern med spegelkameran färdig och väntade på vad som skulle komma till synes. Gång på gång kommo andflockar svängande och tänkte fälla men upptäckte mig alltid i tid och togo höjden igen, så att det fräste i vingarna. En svanhona visade sig plötsligt på scenen, fick se mig och varnade ögonblickligen ungarna, som just simmade ut på klarvattnet. De vände omedelbart och försvunno i vassen. Svanen låg kvar en minut eller två framför mig.

Jag hade redan tagit en bild. Med spänning sköt jag in kasettlocket, växlade film och vred om slutaren. Fick ut kasettlocket igen. Då höjdes de väldiga vingarna, och när hon lyfte mot vassens bakgrund fick jag en bild igen." (20/6 1930)

Fries egen första kamera var en lådkamera med öppna plåtkassetter i format 6,5×9 cm. Han höll fast vid plåtarna mycket länge och illustrationerna till "I svenska marker" och "I skogen" är tagna på glasplåtar, men bättre kameror ersatte den första: en 10×15 cm bälgekamera med dubbelutdrag, sedan en spegelflexkamera på 5 kg med ett Zeiss Tessar-objektiv på 18 cm brännvidd och med möjlighet att ta antingen plåtar eller film. Därpå följde flera andra kameror innan Rolleiflexkameran och Leican kom in i bilden. Fries uppskattade mycket glasplåtarna där han fått lära sig bedöma exponeringen. Stor nytta har han också haft av egen framkallning och enligt hans egen utsago är det inte hundratals utan tusentals vattenhinkar han burit för sköljning av de framkallade plåtarna.

Tekniska frågor tar han sällan upp i dagböckerna men det förekommer: 1915 saknar han en kamera med avståndsställning och större brännvidd när han skall ta en hermelin. "Som bilderna nu blevo saknar de skärpa och äro undermåliga i fotografiskt hänseende, men lika fullt borde de vara ganska enastående."

1921 beskriver han sin utrust-

Söderslätt i vinterdis.
Hagestad. Foto C.
Fries (Den svenska
södern).

ning för Lapplandsfärden: "Kamera m. laddade kassetter... prismakikaren... anteckningsböcker... celluloidskålar, 2 st. framkalln. tuber, surt fixérsalt, kassetter..." osv. 1930 berättar han hur han fotograferar ett fågelbo

med hjälp av en tre fjärdedels meter avtryckare sedan han skruvat fast kameran på en gren. 1937 finner vi en notis om framkallningen "25 cm³ rodinal t. 1/2 lit. vatten. Framkalln. 5–5 1/2 min. Hellre över än under 18°."

Fries var mycket noga med att negativen var väl utexponerade med detaljer i skuggan och skärpan kontrollerade han med lupp. För valöråtergivning av himmel och grönska använde han sig av olika gul- eller grönsfilter.

När han blir tillfrågad om vad han vill säga med sin naturbild svarar han: "Jag har alltid strävat efter att ge bilden den betecknande detaljen, det må vara med ett fyrfotadjur eller en fågel, en växt eller en insekt som den handlande figuren. Det skall alltid hända något. Det är ett levande väsen som studeras, och detta väsen måste ses mot sin egen bakgrund. Föremålet som jag riktar uppmärksamheten mot skall alltid av betraktaren erfaras som en del av sin naturmiljö. Vi kan exempelvis ta gläntan i den gamla bokskogen (se s. 58). Här vill jag visa den rika örtfloran – i detta fall ramlök. Bilden bör ge betraktaren känslan av att vara i bokskogen och han skall som ram se gamla bokar, som till skillnad från ung bokskog släpper genom solsken och tillåter en frodig växtlighet i gläntorna. Därför skall också bilden visa hur solen leker över marken." (Fotografisk årsbok 1960.)

Då han skall lämna råd till naturfotografen talar han mindre om utrustning och teknik än om det sätt på vilket man skall närma sig motivet "den enskilda levande varelsen, en växt, en fågel, är ju bara en lössprängd del av helheten; det är först i växelverkan med omgifningen den förmår ut-

trycka sitt väsen". (Norrköpings Tidningar 28/5 1938)

Han rekommenderar stor varsamhet och att man utnyttjar sin kunskap om djurens vanor och vägar. Han talar om hur man skall placera sig i lä, ha betäckning, hålla sig stilla.

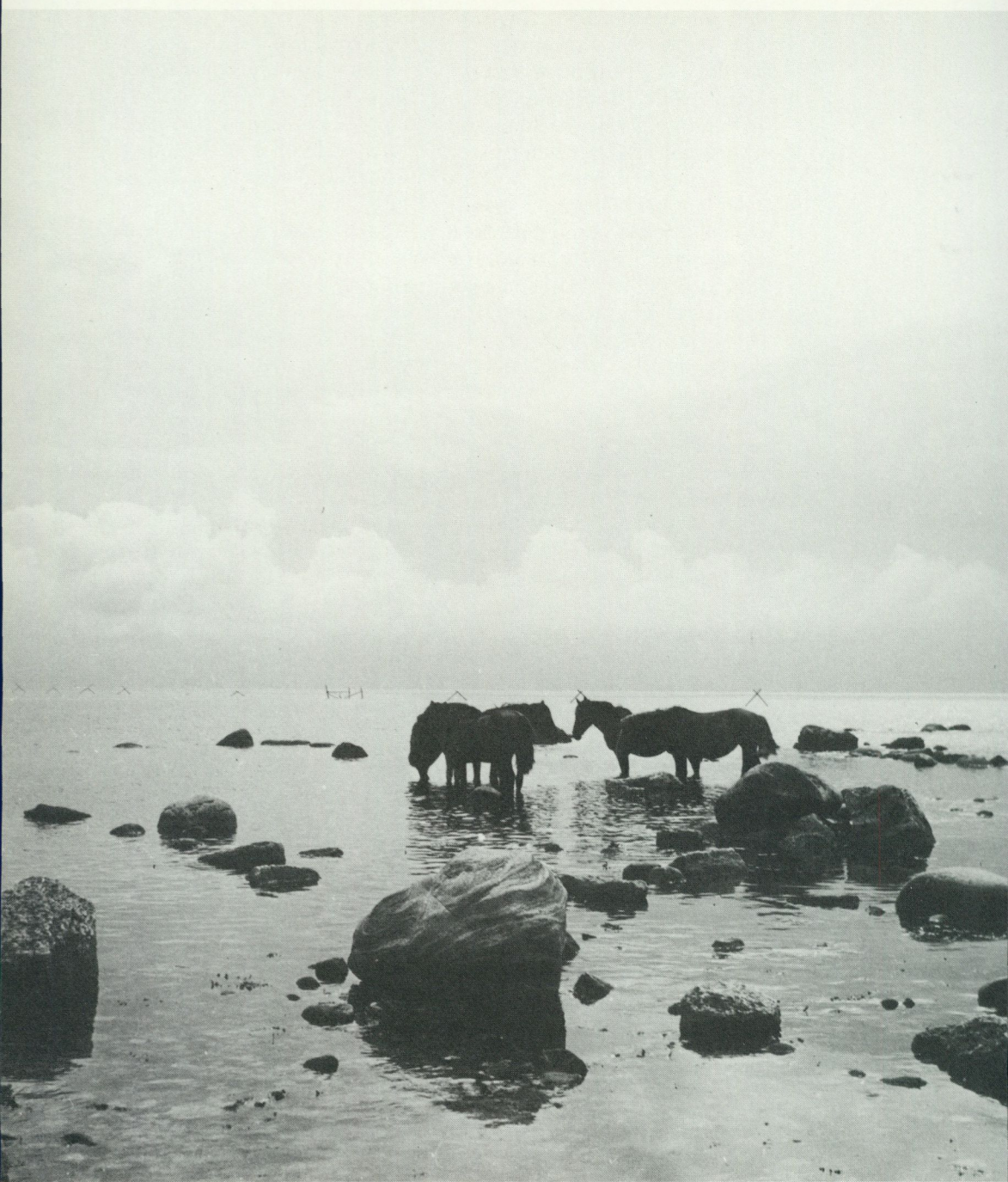
Bilderna till hans böcker, de flesta med landskapsmotiv visar det väsentliga han vill säga om landskapet, bilderna är tagna ur ett perspektiv som gör att man känner sig delaktig. De är redovisande, antingen han visar hela landskapsbilden eller väljer en detalj. Människan i den mån hon är med är satt i sin miljö, ofta i arbete.

De negativ som ingår i Fries' arkiv visar att han inte tog många fotografier av ett och samma motiv. Däremot vet vi att han ägnade timmar ibland åt att få just den rätta bilden. Anteckningar i anslutning till negativ och fotografier är tyvärr få, flera till de tidigare bilderna än till de senare. Årtal saknas ofta och han har inget negativnummersystem med tillhörande liggare. Däremot kan man alltid återvända till anteckningsböckerna och finna beskrivningar till bilder och framför allt redovisar han dessa i sina böcker.

Budskap – ekologisk tanke

Hos Fries samverkar hans olika färdigheter till förmågan att effektivt uttrycka budskapet. Han har gedigna naturvetenskapliga och geografiska kunskaper, hans språk är sällsynt medryckande och fullödigt och hans bil-

"Stenshuvud är ett högt berg, som ligger inpå själva havskanten till en nyttig landkänning för de sjöfarande... Hagtorn växte ganska mycken och stor emellan själva spetsarna av berget" (Linné). Foto C. Fries (Den svenska södern).

der lugnt redovisande, ofta fotografiskt slagkraftiga. Det är landskapets kulturhistoria och landskapets dynamik han vill skildra. Han tolkar landskapet utifrån människan och hennes hushållning och hävdar att någon egentlig ursprunglig natur inte finns, de flesta landskapsbilder är formade genom människans och djurens inverkan, marken vittnar om människans odlingshistoria. "Varje den minsta förändring i vårt sätt att arbeta avspeglas i bygdens och skogens ansikte med en känslighet som är ytterligt fin" (Den svenska södern)

Fries skriver om det gamla bondebrukets tusenåriga förbund med naturen – ett förbund som skapade balans i naturen. I tusentals år har landskapet varit ett herdelandskap av betesbackar, hagar, ljunghedar öppet för ljus och vind. Gången är överallt densamma: hagmarken blir skog och ängen hagmark. Vi lever i en brytningstid i markens historia. Skogens stigande värde gör det ekonomiskt fördelaktigt att inskränka betet och gynna skogsväxten. Den gamla öppna landskapsbilden växer igen och det är barrskogen som vinner mark.

Fries är emellertid ingen motståndare till att människan ändrar hushållning – det är en ekonomisk nödvändighet – men han tycker det är angeläget att vi i "teknikens kulturlandskap" reserverar minnesenheter av det försvinnande bondelandskapet "ett stycke ljunghed om sådan ännu finns kvar mellan hal-

ländska byar, en smålandsgård med åker och äng inom gårdet och hagmarker intill mörka skogen, några sörmländska björkhagar och i varje dalaby mot Siljan en blomsteräng, vilket allt med bibehållna odlingsformer dock kräver tid, intresse och energi av bygdefolket". (Svensk bygd)

När Fries talar om det gamla svenska landskapet som ett av människan skapat landskap erkänner han sig samtidigt som elev till Mårten Sjöbeck, järnvägstjänstemannen som blev en framstående forskare i natur- och kulturhistoria med viktiga insatser inom modern miljövård redan på 20- och 30-talen. Fries tar upp detta ämne om och om igen och han gör det i naturvårdens tjänst. Han talar framsynt om den ekologiska balansen, han förklarar tidigare odlingsformer och talar om vad som händer om man ändrar produktionssätt. Han talar också om att nya produktionssätt kan bli förödande för landskapet, fördärva den känsliga balansen. Och han försvarar det som man inte ser, den verklighet som fyller fantasin: "det som tjuar själen är inte bara synbilden, det är också vad som finns och anas, fast osynligt. Fjällskogen är inte densamma, när björnen är utrotad, forsarna vid Mörrum något annat, klenare, tunnare, när laxen inte längre stiger genom virvlarna på väg till leken. Att utplundra naturen är att utarma vårt svenska medvetande. Det är rån i andlig mening." (Den svenska södern).

Vid den flacka öländska stranden. Foto C. Fries (Svensk kust).

Även detta, människans roll i naturen, har sysselsatt Fries från första början. I dagboken 1915 skriver han "Ha väl dessa som med vett och vilja önska, att en djurart, vilken till äventyrs kan vara människan till någon liten skada måste utrotas ju förr dess hellre, ha de väl någonsin gjort klart för sig, vad detta innebär. Människan har fått sin plats i främsta rummet bland de varels-er, som uppfylla jorden. Skall hon då begagna denna sin starka och ansvarsfulla ställning till att utarma och ödelägga den natur, som öppnat henne vägen till härs-karens plats. Så böra vi bruka vår makt, att den natur, som våra ef-terkommande en gång skola se omkring sig, ej må vara förödd och fattig utan lika skiftande här-lik och rik, som den, vilken vi få njuta utav... Det blir en männi-skas strid för naturen mot männi-skan. Kärlek och vidsynt oegen-nyta måste avgå med segern i kampen mot obetänksamhet och kortsynt egoism." (25/1)

Fries kom att spela en viktig roll inom den svenska naturvår-den. Han hade en rad uppdrag i olika organ, bl.a. i Sv. natur-skyddsföreningen och i Veten-skapsakademiens naturskydds-kommitté. Naturvården som väx-er fram på 1880- och 90-talen mynnar i att vi 1910 får vår första naturskyddslag. Vetenskapsaka-demiens naturskyddskommitté kom så småningom att få centrala uppgifter på naturskyddsområdet och Sv. naturskyddsföreningen har viktiga uppgifter som infor-

mations- och remissorgan.

Under 1930- och 40-talen beto-nas de sociala naturvårdsaspek-terna mer och mer. Allt fler me-nade att naturskyddet inte bara skulle vara ett skydd *mot* männi-skan utan även ett skydd *för* människan.

1953 trädde Sveriges andra na-turskyddslag i kraft, tidigare reg-ler kompletterades bl.a. med be-stämmelser till skydd för land-skapsbilden. Trots lagar och oli-ka statliga organ exploaterades marken allt kraftigare och 1962 konstaterades i naturvårdsutred-ningens betänkande "Naturen och samhället" att största delen av landets mest skyddsvärda naturområden inte säkerstälts. Statens Naturvårdsverk bildades 1967 och idag finns också natur-vårdsenheter vid länsstyrelserna.

Från olika poster agerade Fries för naturvärdena. Han gjorde det på sitt sätt — väl underbyggt med fakta så att förståelsen för sam-manhangen framhövdes. I böck-erna har han förmedlat naturin-tryck på ett sådant sätt att förlus-ten av levande natur blir desto kännbarare. Också i dagspressen skrev Fries om hotande miljö-förstöring t.ex. i en artikel rubri-cerad "Giftkrig mot svenska fåg-lar". Artikelnen gällde ett förslag angående tillåtelse att använda gift för att döda måsar och trutar i sjöfågeljaktens intresse. Han ta-lar i artikeln om en nedgång i he-la djurlivet. Nedgången ser han som avigsidan av landets explo-atering i jordbrukets, skogsbru-kets och industrins tjänst. Han

De släta ängarna i vattenbrynet var den gamla bondetidens stora tillgång i vår lanthushållning. Där de ännu — som vid Helgeå — hävdas med slätter, har man framför sig en levan-de minnesbild, en glimt av Forntidssve-rige. Bilden är tagen vid Egeside den 31 juli 1962, strax efter slättern. Foto C. Fries (Den svenska sö-dern).

talar om viltforskningen som visat att alla jämviktsförhållanden i naturen innesluter högst invecklade problem, som måste studeras länge och omsorgsfullt. Den sekundära förgiftningen måste man beakta (DN 22/3 1950). Man kanske inte tänker på att det här sägs 12 år före Rachel Carsons "Tyst vår" (1963 på svenska).

I sin sista dagbok från 1977 skriver Fries: "I Första Mosebok läser vi: 'Så tog Herren Gud mannen och satte honom i Edens lustgård till att bruka och bevara den.' Hela vårt umgänge med marken är tecknat i dessa ord: bruka och bevara. Däri ligger odlingens, själva livets hemlighet. Där vi bryter mot den ordningen, förtvinar lustgården och vi med den." Det är de sista raderna i dagboken och det är också syntesen av det Carl Fries genom åren framfört, man kan nästan säga predikat, i böckerna.

Avslutning

Fries har genom ett helt liv beskrivit det svenska landskapet. Inom miljörörelsen har man uppmärksammat hans framsynta insatser på området. Han har starkt betonat det mänskliga arbetets roll, nästan all natur är påverkad av mänsklig hushållning. Om den skånska slätten skriver Fries: "Slätten i stort är omskapad. Kärr och ängar som försvunna – utdikade och förvandlade till åker. Ett av häraderna på Söderslätt, Ljunits, har på 139 år, 1805–1944, fått sin odlade areal

ökad från 58 till 90 procent. Betänker man att denna våldsamma ökning beror så gott som helt på ängens dikning – fälader av någon betydelse finns ju knappast längre här på Söderslätt – då begriper man med ens arten och vidden av den revolution i landskapsbildens som just är fullbordad" (Den svenska södern).

Kunskapen om de ekologiska sammanhangen är ett huvudtema och av den anledningen har han inte kunnat bortse från naturen när det gäller museal verksamhet. När han 1976 fick Nordiska museets guldmedalj talade han om syntesen mellan liv, arbete och bygd, att det ena inte kan skiljas från det andra. Vi vet också att han upplevde museets skilsmässa från Skansen som en våldshandling. Själva livsnerven i Hazelius' skapelse var ju enheten. "Vad man måste eftersträva är det levande museet, gården, marken i full aktivitet året igenom. Ett litet antal omistliga hållpunkter för minne och fantasi mitt i en förändrad verklighet." Han vill se "det gamla skådemuseet vitaliserat".

I sitt tal vid museets årshögtid -76 säger han också "Vad vi nu gläder oss åt i museal verksamhet är detta: man arbetar sig *fri* ur ett primitivt samlarstadium. En kulturskapelse som Nordiska museet är på god väg att – i lika mån – bli ett museum på marken med över landet fördelade levande enheter i full aktion, som mitt i en förändrad värld rent av blixtnakt belyser vår odlings historia."

Där Mellansverige möter norrlandsterängen. Det bördiga älvplanet under bergen. Vingång i Klarälvens dal. Foto C. Fries (Svensk bygd).

Ett vittnesmål om att hans verk används just av museivärlden är ett brev från Västerbottens museum: "Edra arbeten har haft en utomordentlig betydelse för förståelsen av det svenska kulturlandskapets historia och dynamik, som museiman har jag i det praktiska arbetet inom kulturminnesvården haft mycket stor nytta av de insikter som studiet framför allt av SVENSK BYGD skänkt." (P. U. Ågren 19/1 1968.)

Sune Jonsson har också erkänt Fries' betydelse för sig. Hans "Minnesbok över den svenske bonden" 1971 är "tillägnad Carl Fries det svenska odlingslandskapets skildrare".

Carl Fries' inflytande på landskapsskildringen har skrivits in i den svenska fotohistorien. Man kan finna artiklar om honom i fotopressen och 1985 presenterades han på Kulturhuset i samband med Fotograficentrums 10-årsjubileum. I katalogen till utställningen "Med sikte på verkligheten, svensk dokumentärfotografi" är han representerad.

Fries arbetar dokumentärt. Först när han har kunskapen om vad som ska skildras, först när upplevelsen är total fotograferar han eller för han sina anteckningar. Han illustrerar helst sina böcker med egna fotografier och han beskriver och förklarar bilderna. Han söker aldrig det estetiska. Tvärtom pekar han på människans förmåga att se det sköna i det ändamålsenliga.

"Det gamla ljusa Småland med äng och hage var i samklang med

sin tids arbete, det var harmoniskt i mänsklig mening och därför skönt för våra ögon." (Hem till jorden)

Fries har redovisat landskapets roll för människan. Och han lägger till något mycket viktigt: *tiden*. Han ser spåren av människan genom historien och ger härigenom bilden av landskapet ytterligare en dimension. Han är en resenär 200 år efter Linné och han kan göra fruktbara jämförelser med Linnés landskap och med tidigare kulturlandskap på samma platser.

Avslutningsvis vill jag bara nämna hans kongeniala tolkning av Selma Lagerlöfs författarskap. Som ofta när vi väljer att uttolka någon lämnar vi ut en bit av oss själva. "Det finns i Selma Lagerlöfs författarskap redan från början ett sinne för marken och markens ordning som djupt hänger samman med det visuella i hennes konst." I Nils Holgersson har hon lyckats levandegöra Tåkern. "Här finns det lyckliga förbund mellan natur och bygd som är själva hjärtpunkten i Nils Holgerssons underbara resa, och därmed just den rätta utgångspunkten. Diktarinna ser detta. Hon går till verket i en tid som är nästan ovetande om den svenska bilden."

Skogssamernas land är en svårtillgänglig värld av vattendränkta myrar och öde skogar. Ångsullen vitmålar de öppna myrflaken kring bäckar och tjärnar. Foto C. Fries (Skogsland och fjäll).